
Szlovén író az első világháborúban

Ivan Cankar (1876–1918) szlovén író, költő, drámaíró olyan jelentős alkotó a szlovén kultúrában, amilyen Ady Endre (1877–1919) Magyarországon.¹ Az ismertető cikk szerzője, *Avsenik Nabergoj* szerencsére nem vette komolyan saját tanulmányának címét (Ivan Cankar és a nagy háború), hanem röviden szólt Cankar 1914 előtti életéről is. Az író vallásos, szociáldemokrata irányultságú ember volt, éles kritikusa nemcsak a szlovén liberálisoknak, de a katolikus néppártnak és a klerikalizmusnak is. 1896 és 1909 között többnyire Bécsben élt, s az ott megismert nyugati és közép-európai kultúrát szerette volna a szlovén olvasóknak közvetíteni. Erőteljes szociális érzékenységről nem csupán a szegényekről, munkanélküliekről, egyedül álló anyákról, árvákról készült írásai tanúskodnak, de a társadalmi kétszínűséget, és a kizsákmányolást ábrázoló művei is.

1908-ban Ljubljánában tanúja volt annak, hogy a kiéleződő nemzeti érzelmek hogyan vezettek a németek és a szlovénok közötti összecsapásokhoz. Az esemény előzménye Klagenfurt (szlovénül Celovec) és Ptuj városához kapcsolódik. Szlovén megítélés szerint ebben az időben egyre erőteljesebb volt a németesítési törekvés.² A klagenfurti németek tüntetéseken követelték, hogy náluk, valamint az általuk ősi német településeknek tekintett alsó stájerországi városokban a német legyen a hivatali nyelv. 1908-ban Ptujban a szlovénok tüntetésen kívánták megmutatni, hogy ezt a várost ők szlovén városnak tekintik, míg a németek ellentüntetésen akarták bizonyítani a város német jellegét. A tüntetések véres összecsapásokba torkolltak.

---

1 Lukács István: Közél s távol. Szlovén-magyar irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2005, 68. o.

2 A szlovén történészek azt hangsúlyozzák, hogy amíg *Czoernig* 1846-os összeírása szerint Klagenfurtban a lakosság mintegy fele szlovén volt, a város körüli településeken pedig többségben voltak a szlovénok, addig ez a helyzet a német betelepítések, és az erőteljes németesítés hatására a szlovénok kárára megváltozott. Enciklopedija Slovenije, 2. kötet, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1988, 18. o.; *Peter Vodopivec* (Od Pohlinove slovnice do samostojne države, Ljubljana, Modrijan, 2006, 112. o.) a betelepítések mellett azt is hangsúlyozza, hogy sok szlovén a német politikai és gazdasági túlsúlyt érzékelve szlovén helyett németnek vallotta magát.

Az események hírére a ljubljanai szlovénok tiltakozó gyűlést hirdettek. A gyűlés után a résztvevők a városi rendőrség tiltakozása ellenére a város egyik terén álló Kaszinó épületéhez vonultak. Mivel a tüntetők betörték a Kaszinó és más német épületek ablakait, a (krajnai) tartományi kormány a zsandárok és a katonaság segítségét kérte. A tüntetés azonban a következő két napon is folytatódott. A szlovénok németellenes jelszavakat kiabáltak, összetörték a német nyelvű feliratokat, míg végül a katonaság a tömegbe lőtt és két embert megölt. Cankar vezércikkben reagált a szerinte égbekiáltó gyilkosságokra. Az egyébként érzékeny lelkű író úgy vélte, hogy csupán „néhány fiatal, oktalan emberről” volt szó, akik „pár száz ablak” betörésével válaszoltak a Ptujban történetekre, „ahol a német nacionalisták megverték a szlovén kirándulókat”. Szerinte a fiatal tüntetők „senkinek a hajaszálát sem görbítették meg”, cselekedetük ártatlan, „hamisítatlan ljubljanai szórakozás” volt. Ugyanakkor a tartományi kormányt azzal vádolta, hogy „vért akart”. Maga a szerző is úgy véli, hogy Cankar enyhítette a demonstrációk erejét, igaz, az írást erősen cenzúrázták. A feljegyzések szerint ugyanis a tüntetések igencsak erősek és jól előkészítettek voltak, a résztvevők szinte bezúdultak a német épületekbe, iskolákba, üzletekbe. Még néhány nappal később is, amikor már béke volt, az utcán senki sem mert németül beszélni, a német üzleteket bojkottálták, s azok zárva voltak.

Cankar nem hagyta visszhang nélkül azt sem, amikor Bosznia-Hercegovina anektálása után, 1909 tavaszán, részleges mozgósítást rendeltek el, és ez a szlovénokra is vonatkozott. A hazát védő katonák láttán Cankarnak az a kövér, gazdag ember jutott az eszébe, aki szerint a hazát az utolsó csepp végéig védeni kell. De amíg a szegények kénytelenek voltak beállni katonának, addig a gazdag ember fiai az otthoni jólétet élvezhették, s nem kellett katonáskodniuk.

Cankar ilyenek látta a szegények és a haza viszonyát: „Utam oda vezet, ahová azok parancsolnak, akiknek van hazájuk és hatalmuk. Gyártól gyártig, bányától bányáig, a mezőről a városba, tartományból tartományba: és senki nem kérdezi meg: hol van a te hazád? Csupán azt kérdik: mennyire értékes még a te munkád, mennyi vér van még az ereidben? És amikor már nincs több vér, ezt parancsolják: menj! Menj és keress magadnak hazát, keresd az út szélén, az árokban! Amikor azonban úgy tetszik nekik, hátizsákot akasztanak a hátamra és megparancsolják: Siess, halj meg a mi hazánkért! Mert övök a haza és övök a hatalom! (lásd még Ady Endre: A mesebeli János). Cankar víziója egy másfajta haza volt, amely (a tanulmányban nem tisztázott módon) a szlovén emberek szenvedéséből jön létre.

A cikk szerzője a történész *Peter Vodopivec* támaszkodva azt írja, hogy a (közelebről nem tisztázott, de valószínűleg a boszniai) válság idején voltak ugyan olyan szlovénok, akik lehetségesnek tartották az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését, de ezt néhány szélsőségest leszámítva senki sem kívánta, hiszen a Monarchia védte őket a német és az olasz területi törekvésekkel szemben.

A délszlávok sikere az 1912-es balkáni háborúban azonban erőteljes visszhangot keltett a szlovénok körében, és ismét feléledtek a XIX. században délszláv egyesülről megfogalmazott sokat vitatott elképzelések. Cankar úgy vélte, hogy még azok is nagy együttérzéssel figyelték az ottani eseményeket, akik korábban soha nem törődtek a politikával.

A katolikusok vezetője, *Ivan Šušterčič* is érzékelte, hogy a háború a szlovénok körében felerősítette a nagyszerb áramlatot. Bár Šušterčič szimpátiával írt a győzedelmes délszláv népekről, arra figyelmeztette a szlovénokat, hogy a helyük Ausztriában van.

A liberális szellemiségű pszichológus és politikus, *Mihajlo Rostohar* úgy vélte, hogy a szlovénok körében elég nagy a zűrzavar és nem tisztázták magukban, hogy pontosan mit is szeretnének, és ezért nem merik kimondani, hogy „mi szlovénok népként akarunk megmaradni déli testvérnépeink mellett és semmilyen körülmények között nem áldozhatjuk fel saját nemzetiségünket a jugoszláv kérdés megoldásának érdekében.” Rostohar elutasította, hogy a délszláv népek egyetlen nemzeti, nyelvi és kulturális nemzetté olvadjanak össze, de szükségesnek tartotta a délszlávok politikai egységét, éppen azért, hogy egyesült erővel „védjük meg nemzeti individualitásunkat és nemzetként egyszer majd a legmagasabb kulturális szintre juthassunk.”

Cankar 1913-ban megtartott *Slovinci in Jugoslovani* (Szlovénok és jugoszlávok) című előadásában egyebek között azt hangsúlyozta, hogy „nem csupán szlovénok vagyunk, még kevésbé csupán osztrákok (Avstrijci), hanem egy olyan nagy család tagja is, amely a Juliai-Alpoktól az Égei tengerig húzódó térséget lakja.” Szerinte az emberek a jugoszláv szövetségi köztársaság kiépítését szeretnék. Elismerte, hogy ez utópiának tűnik, de úgy vélte, hogy az utópiáknak „régől fogva meg van az a furcsa tulajdonságuk, hogy többnyire megvalósulnak.”

Ezután a német és a hivatalos osztrák politikát és diplomáciát kritizálta. Mindenekelőtt azt a például *Maximilian Harden* német újságírónál (1861–1927) és *Leopold von Berchtold* (1863–1942) grófnál fellelhető expanziós

törekvést, amelynek a délszlávok az útjában voltak.³ Különösnek tartotta, hogy az állam gyűlöli saját állampolgárainak nagy részét. „Boszniában a parlamentnek nincsenek jogai, Horvátországban a Cuvaj-féle abszolutizmus (uralkodik), Dalmáciában hazaárulási perek (zajlanak), Szlovéniában erőszakos németesítés – ez a hivatalos Ausztria jugoszláv politikája.”

Ezután Rostohar gondolatait folytatta, mondván, hogy a jugoszláv kérdés csupán politikai kérdés. Határozottan visszautasította az új illírek azon elképzelését, hogy a szlovénok (a délszláv egység érdekében) mondjanak le a saját nyelvükről és vegyék át a horvát vagy a szerbhorvát nyelvet, s a délszlávok kultúráját gyúrák egyé. Szerinte ugyanis a délszlávok között jelentős kulturális különbség van: „Vér szerint testvérek vagyunk, nyelvünk szerint legalábbis unokatestvérek, – a kultúrát illetően viszont, ami sok évszázados elkülönült nevelés gyümölcse, sokkal idegenebbek vagyunk egymásnak, mint amilyen idegen a mi gorenjskói parasztunk a tirolinak, vagy a görzi szőlős gazda a friulinak.”

Az előadást az író letartóztatása követte, mivel a rendőrségi jegyzőkönyvek szerint Cankar az előadás végén ezt kiáltotta: „Hagyjuk ezt a hivatalos Ausztriát a saját piszkában.”

A bíróság a fenti mondatért, illetve a jugoszláv köztársaság létrehozását célzó kijelentéséért titkos tárgyaláson egy hét börtönre ítélte. Az ítélet szerint Cankar kijelentései nem buzdítottak ugyan ezekkel kapcsolatos cselekedetekre, „de általános értelemben olyan cselekedetekre ösztönöztek, amelyek az állam köztársasági berendezkedését célozták, és amelyek ezért a törvény szerint tilosak és immorálisak”. Az egyik szlovén újság így tudósított arról, hogy Cankart a büntetés letöltés után kiengedték a börtönből: „Nem látszik rajta, hogy megjavult volna.”

Ámbár Stefan Zweig arról tudósított, hogy a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet Ausztriában nem váltott ki különösebb felháborodást, hiszen a trónörökös nem igazán kedvelték, a szerző szerint a szlovénok körében döbbenet és sajnálkozás, valamint, főleg a polgárok között, szerbellenes hangulat lett úrrá, mivel ők abban reménykedtek, hogy Ferdinánd a délszláv kérdés megoldására törekszik.

---

3 A helyzet az, hogy ez a gondolat már Engelsnél megjelent, méghozzá elég brutális megfogalmazásban. Ő haladásnak tartotta volna, ha egy eljövendő háborúban úgy megsemmisítik a szláv szövetségbe tömörült „csökönyös kis nációkat, hogy a nevük sem marad fenn.” (Karl Marx és Friedrich Engels művei 6. Budapest, Kossuth, 1962. 167. o.). Később ezt a gondolatot így bontotta ki: „A szlovénok meg a horvátok elzárják Németországot meg Magyarországot az Adriai-tengertől; de Németország meg Magyarország nem engedheti elzárni magát az Adriai-tengertől (...). S ahol a nagy nemzetek létezéséről, valamennyi erőforrásaiknak szabad kibontakoztatásáról van szó, ott csak nem fog az olyan szentimentalizmus, mint néhány elszórt német vagy szláv iránti kímélet, bármit is eldönteni!” (uo., 266.o.)

Cankar persze éppen ellenkezőleg, nagyon is provokatíve reagált a hírre. Kiült az egyik étterem teraszára és így szólította meg az arra járókat: „Ha szerbek vagytok, gyertek ide és egyetek, igyatok ingyen” és mutatta, hogy van nála erre pénz. Az étterem tulajdonosa a hiábavaló figyelmeztetés után feljelentette az író, akit letartóztattak és a ljubljana-i várba zártak. Bár ezt a büntetést, a szűk cellát nehezen viselte, az ottani létet mégiscsak megkönnyítette, hogy cellatársa volt jó néhány jeles, nemzeti irányultságú szlovén értelmiségi.

A börtönből ugyan 1914 novemberében kiengedték, mivel „a katonai hatóság véleménye szerint a hadviselés szempontjából nem veszélyes”, de 1915 novemberében behívták katonának. Judenburgba kellett bevonulnia, ahol alapvetően szlovénokat készítettek fel katonáskodásra. (A gyenge fizikumú) Cankar számára ez azonban túlságosan megerőltető volt és elveszítette az eszméletét. Fizikai állapota miatt Grazba küldték, ahol egy csehországi (vagy, ahogy a szerző fogalmaz, egy Froelich nevű cseh származású) orvos (az erős dohányos) Cankarnál „tüdő infiltrációt” állapított meg. Az író egy időre az őrszázadhoz került, ahol a könyvtárat kellett rendeznie, majd karácsonykor leszerelték.

Érdeemes azonban erről a rövid időről ideidézni azt, amit Cankar 1918-ban egy Fran Milčinski nevű szlovén írónak elmesélt. Az író ugyanis egy orvosi vizit alkalmával nem volt hajlandó alávetni magát a vizsgálatnak és ezt mondta az orvosoknak: „Csináljanak velem, amit akarnak. 14 napon belül úgyis meghalok.” (Ezt a kijelentést azonban nem követte valami olyasmi, amit Hašek Švejk című regényében olvashatunk az orvosi vizsgálatoknak csúfolt eljárásokról – *a recenzens megjegyzése*). A Cankar által korábban erősen kritizált osztrák állam orvosai ugyanis ekkor rendkívül barátságosan jó tanácsokat adtak neki az egészségi állapotára vonatkozóan. Ezután, amíg a többiek gyakorlatra mentek, ő „otthon” maradt, és Goethét olvasott. Emiatt egy hadnagy rámordult ugyan, de amikor meglátta, hogy mit olvas, megbékélt.

A tanulmány második fele Cankar háború alatt készült irodalmi műveit elemzi. Az író magatartását ekkor a teljes elkeseredés jellemezte. És nem csupán a börtönben, illetve a katonaságnál szerzett tapasztalatok miatt. A háború idején erőteljesebb lett a cenzúra, ami lehetetlenné tette a nyílt fogalmazást. Éppen ezért írásait a szimbolikus, allegorikus, metaforikus nyelvezet, és a parabolák jellemzik.

A tanulmány szerzője ezután azt vizsgálja, hogy milyen szellemi és érzelmi hasonlóságok fedezhetők fel Cankar és a háborúval szemben álló nyugati szerzők írásaiban. A Cankaréhoz hasonló elkeseredettséget és iro-

nikus hangvételt fedez fel Stefan Zweignél, Henry Jamesnél és másoknál. Cankar bizonyos szempontból meg is változott. Míg a háború előtt kritikusán ironizált a szlovén társadalom magatartásán, a háború idején az iróniában megjelenik a fájdalom, a háború áldozataival való együttérzés, a szlovén nép sorsa iránt érzett aggodalom. Mindennek ellenére gondolkodását átszövi egyfajta vallásos bizakodás azt illetően, hogy e rettenetet a háború után valamiféle újjászületés követi. És nem csupán az egyes ember, hanem a szlovén nép egésze, sőt az egész emberiség újjászületése. A szerző úgy látja, hogy hasonló gondolatokat fogalmazott meg egy 1916-ban megjelent költői antológia (melynek szerzői íve Platóntól Tolsztojig és Yeatsig húzódik) előszavában Robert Bridges angol költő is, amikor úgy vélte, hogy a világ materiális szempontjait a szellemnek kell alárendelni.

Bár a tanulmány második fele alapvetően irodalomtörténeti jellegű, a szerző úgy véli, hogy „Cankar irodalmi feljegyzései az első világháborúról fontosak maradnak a történetírók számára éppúgy, mint az irodalomkritikusok számára. A háború idején ugyanis az irodalom volt az, amely ki akarta mondani az igazságot, ami nem volt egyszerű, vagy pedig máshol nem lehetett kimondani.”

Avsenik Nabergoj: Ivan Cankar in vélika vojna (Ivan Cankar és a nagy háború) Zgodovinski časopis, 69. évf. 2015, 3-4. szám, 352–400. o.

Szilágyi Imre